

Веселинка Лаброска

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Скопје

Бранислав Гераров

Факултет за електротехника и информациски технологии
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Скопје

Анализа на моделите на адаптација на фонемата /v/ во современиот македонски говорен јазик

I. Вовед

Македонскиот јазик од фонетско-фонолошки аспект припаѓа на групата наречена „јазичи на југ од Карпатите“ заедно со словенечкиот, чешкиот, словачкиот, хрватскиот и српскиот јазик. Оваа поделба е направена врз база на основните фонетски разлики меѓу двете групи што условно се наречени: 1) „јазичи на север од Карпатите“ (полски, лужички, руски, белоруски и украински) со следниве особености: развиена корелација по мекост кај согласките, поседување двоврвни слогови, акомодација, и др.; 2) „јазичи на југ од Карпатите“ со следниве особености: губење на меките согласки, не-

акомодирачки, губење на двоврвните слогови, акцентска политонија и др¹. Македонскиот јазик, наоѓајќи се на Балканскиот Полуостров со специфично јазично опкружување претрпел промени и на фонетско-фонолошко рамниште и претставува централен ареал на Балканскиот јазичен сојуз погледнато од фонетски аспект (Савицка 2014: 51–53). Со ваквата своја позиција, македонскиот јазик има уникатно место во словенскиот јазичен свет во поглед на фонетско-фонолошките особености.

Во овој труд ќе ги анализираме особеностите на фонемата /v/ во македонскиот гласовен систем од аспект на моделите на нејзината адаптација по звучност, т.е. од аспект на типовите на асимилација во гласовната низа. Оваа фонема, којашто во минатото била сонант, а денес е опструент, зачувала дел од своите сонантски особености што потоа се рефлектира на нејзиниот изговор, т.е. на алофоните во кои таа се манифестира, било да се позициски или слободни. Ваквата позиција на оваа фонема бара подетални истражувања за што во оваа прилика ќе дадеме мал придонес.

II. Предмет на анализа

Во трудов е претставена анализа на звучноста на фонемата /v/ во четири различни позиции за говорници кои доаѓаат од различни дијалектни подрачја на Република Македонија. Говорниците се од градовите Битола, Прилеп, Охрид, Кичево (западно македонско наречје), Скопје, Куманово (северни македонски говори), Кавадарци, Радовиш, Струмица (југоисточно македонско наречје), а четирите анализирани лексеми се *ново*, *видовме*, *видовте* и *жетва*, при што гласот /v/ во првата лексема се наоѓа во меѓувокалска позиција, во втората лексема е во позиција по вокал и пред сонант, во третата е по вокал и пред безвучен опструент, а во четвртата по безвучен опструент и пред вокал. Опфатени се вкупно 10 говорници, седум од машки пол и три од женски пол. Резултатите од анализата на /v/ во првата и третата лексема се очекувани, додека резултатите за звучноста на /v/ во втората и четвртата лексема ја докажуваат нашата хипотеза дека дијалектот на говорниците влијае врз изговорот на гласот /v/ кога тие зборуваат на стандардниот македонски јазик.

¹ Бугарскиот и кашупскиот јазик се надвор од двете групи бидејќи не можат да се класифицираат еднозначно. Види повеќе за поделбата во *Fonetyka, fonologia* 2007.

III. Особености на фонемата /v/

Фонемата /v/ во современиот македонски стандарден јазик се класифицира како звучен лабиодентален опструент чиј безвучен парник е фонемата /f/. Опструентскиот систем во македонскиот јазик има 19 фонеме кај кои основна е опозицијата звучност-безвучност, а опозицијата по мекост се редуцирала во голема мера и нема фонолошки карактер. Оттаму, двете изговорни правила: 1) едначење по звучност и 2) обезвучување на крајот на зборот, од кои првото наоѓа одраз и во правописот, се однесуваат токму на асимилации на опструентите според дистинктивниот признак звучност-безвучност. Но, фонемата /v/ се однесува поинаку од сите други звучни опструенти кога ќе се најде во гласовната низа во соседство со опструент или со сонант во т.н. санди позиција. Санди во современиот македонскиот јазик, како и во другите словенски јазици (*Fonetyka, fonologia* 2007) ги опфаќа главно позициите во кои се асимилираат гласовите според звучноста.

Македонскиот јазик има умерено санди кое не е регуларно и кое зависи од брзината на говорот, паузите и сл. и според оваа карактеристика можеме да го класифицираме во група со украинскиот јазик кој има исто така умерено санди, но таму е озвучувачко, а во македонскиот обезвучувачко.

Во санди позиција, правилото за регресивна асимилација по звучност што е едно од основните правила во изговорот во македонскиот стандарден јазик (Конески 1981: 125–128), во *Фонологијата на современиот стандарден јазик* (Савицка, Спасов 1997: 110) е дадено како:

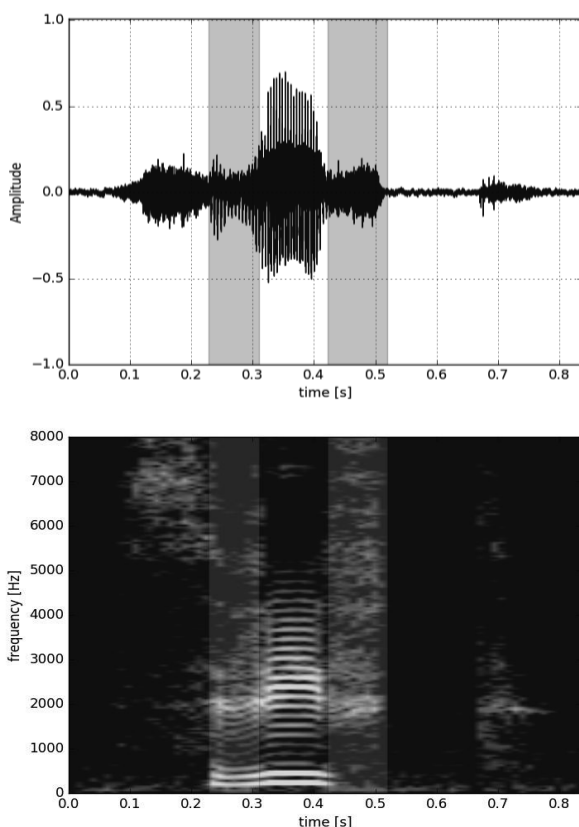
1. /O(##)O/ → [O(##)O]
2. /O(##)O/ (така што /v/ ∉ O → [O(##)O])

1. /O##O/ → [OO]
2. /O##O/ (така што /v/ ∉ O → [OO])²

Во погоре наведените правила всушност е даден знаковен приказ на процесот на едначење по звучност што се изучува во школските граматика, односно кога два опструенти различни по звучност ќе се најдат во непосредно соседство внатре во зборот или на меѓузборовна граница (со две паузи), вториот влијае врз првиот и тој преминува во својот парник според признакот звучност (сват+ба > свадба) што претставува регресивна асимилација во позиција санди. Но, од погорните правила може да се види дека гласот /v/ се исклучува од овие правила, односно не се опфаќа во множеството звучни опструенти, т.е. кога /v/ ќе се најде внатре во зборот по некој безвучен консонант.

² Симболот O значи звучен опструент, а симболот O значи безвучен опструент.

нант не предизвикува регресивна асимилација по звучност, како што предизвикуваат сите други консонанти, туку овој глас може да подлегне на прогресивна асимилација. Ова посебно важи внатре во зборот каде согласничките групи се еднородни по звучност (Савицка, Спасов 1997: 108). Пример за прогресивна асимилација се зборовите *свој* и *твој* кои се читаат /sfoj/ и /tfoj/, но и без никаква промена во изговорот како /svoј/ и /tvoј/. На меѓузборовната граница ситуацијата е иста, односно /v/ не предизвикува озвучување на безвучниот консонант на крајот од претходниот збор. Примери: *прост војник* [prost vojnik], *лет во место* [let vo mesto]. Ова се должи токму на уникатната позиција на гласот /v/, кој има својства и на сонант (т.е. самиот не причинува едначење по звучност: *жетва*, *тиква*) и на фрикатив (т.е. се едначи по звучност и се обезвучува на крајот на зборот: *офца*, *готоф*) (Конески 1982: 62).

Сл. 1

Временски и спектрален облик на фонемите /v/ и /f/ означени во зборот *свифт* /svift/.

Меѓу гласовите /v/ и /f/ постои поголема разлика отколку онаа поврзана со звучноста на што укажуваат и нивните спектрални облици прикажани на Сл. 1, каде /v/ има квази-формантски карактер наспроти шумното /f/ (види и: Савицка, Спасов 1997: 109). И. Савицка, осврнувајќи се на особеностите на фонемата /v/ во словенските јазици, истакнува дека периодичните вибрации на опструентското /v/ заземаат простор во долниот дел на спектрумот, во простор специфичен за вокалните форманти, иако овие на /v/ се послаби од вокалните (Sawicka 1984: 205). В. Видоески (2000: 7) пак, некогашната фонема /w/ ја класифицира во системот на сонантите, но наоѓа дека во некои дијалекти таа се реализира како звучен фрикативен консонант /v/. Во анализата на Видоески може да се види дека на голем дел од територијата кај дистрибуцијата на консонантите нема секвенци од звучен и беззвучен, како и од беззвучен и звучен опструент, со некои исклучоци кај фонемата /v/, што значи дека правилото за едначење по звучност важи за сите опструенти освен за /v/. Оваа констатација за /v/ ја забележавме за пунктовите Вруток (Гостиварско), Чеган (Воденско), Млике (Гора, Косово), Радожда (Струшко), Витолиште (Мариовско), Блатец (Кочанско), Вамбел, (Костурско, Егејска Македонија), Теарце (Тетовско), додека во следниве пунктови: Извор (Велешко), Ракотинци (Скопско), Шлегово (Кратовско) и Љубанци (Скопско), Видоески фонемата /v/ експлицитно ја класифицира во системот на сонантите.

IV. Квалитативна оценка на моделите на адаптација на /v/ во современиот македонски говорен јазик

Наш став е дека оние изговорни навики што секој говорител ги носи како особеност од својот дијалект, а не се третираат како неприфатливи од културниот изговор, а таков е звучниот изговор на /v/ во позиции во кои вообичаено се обеззвучува, говорителите на одделни дијалекти не се трудат да ги елиминираат во својот идиолект. Во официјалната комуникација, говорителите што не се по потекло од Скопје (а говорот на Скопје се смета за престиж, иако е различен од стандардот) во принцип ги елиминираат само јазичните особености кои имаат одлика на низок говорен стил (и/или се одлика на „селски говор“, бидејќи во македонскиот говор таквата диференцијација сè уште добро се чува; в. Видоески 1998: 123–130), но звучниот изговор на /v/ не спаѓа во таквите одлики.

Тука, пред сè, би го споменале изговорот на /v/ во санди внатре во зборот посебно во формите за 1 л. множина на минатото определено време кај говорителите што потекнуваат од западниот дел на Македонија од регионот на демирхисарско-крушевскиот, поречко-кичевскиот говор и прилепскиот

говор како и од дел од скопските и долнополошките говори каде што /v/ навистина има особености на сонант и не се обезвучува во соседство со безвучна согласка [jadevme], [koravme], а во финална позиција пред збор што почнува со резонант се изговара како полузвучно [strav#od#novo]. Слична ситуација со /v/ имаме и во северните говори (Видоески 1962) во кои не само кај /v/, туку и кај другите звучни опструенти во финална позиција се чува звучноста, што најверојатно се должи на влијанието од соседниот српски јазик каде надворешното санди го нема (Sawicka 2008: 84).

Ваквата специфична позиција на фонемата /v/ во македонскиот јазик условила нејзин посебен третман и при описот на санди во стандардниот македонски јазик од страна на Коритовска која во својата монографија посебно се осврнува на реализациите во поврзувањето со /v/ и прави обемна анализа на однесувањето на гласот /v/ во различни гласовни окружувања (Korytowska 2012). Резултатите од анализата се малку различни од она што може да се констатира за споменатите дијалектни региони затоа што во анализираниот материјал Коритовска заклучува дека /v/ на крај на зборот пред збор што почнува со резонант се обезвучува во 90,67 % од случаите (Korytowska 2012: 231).

Нашата констатација врз база на слуховна анализа на снимани материјали од споменатите дијалекти од западна и од северна Македонија е дека таму има многу ретко обезвучување на /v/ во позиција пред резонант. Разликата во заклучоците е од социолингвистичка природа, односно анализираните материјали на Коритовска се од професионални спикери или од интелектуалци со различни професии што го усвоиле изговорот карактеристичен за градот Скопје и за поголемите градски средини. Посебен проблем претставува ситуацијата со замената на фонемата /f/ со /v/ во заемките во некои селски говори што не ја познаваат фонемата /f/ во својот систем, па таму имаме изговор од типот [ves] (наместо *фес*), [vabrik] (<*фабрика*) и [Van-ka] (< *Фанка*, лично име) што не е прифатлив во културниот изговор и што веќе е изгубен во говорот на младите, се разбира и под влијание на образовниот систем.

Во поглед на изговорот на /v/ ќе се осврнеме уште и на предлогот *в*, *во* за којшто во македонскиот јазик има специфично решение на двоен изговор фонетски мотивиран: пред зборови што почнуваат со /v/ или /f/ се употребува само *во*, за да се избегне геминацијата односно појавата на секвенца од две исти согласки (во воз, во вреќа, во фурна; в. Савицка, Спасов 1997: 103), а кај другите зборови формата на предлогот може да се користи и со разликувачка функција: *в среда* (што доаѓа) и *во среда(та)* (што измина).

V. Квантитативна оценка на моделите на адаптација на /v/ во современиот македонски говорен јазик

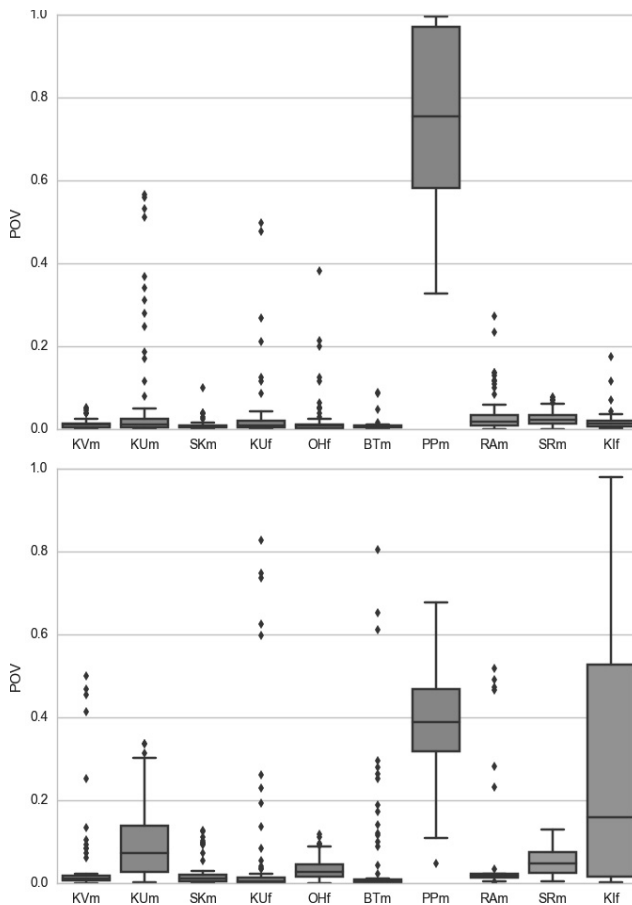
За потврдување на нашата квалитативна проценка на асимилацијата на /v/ кај говорители со различно дијалектно потекло, направивме квантитативна анализа на оваа појава. За целите на анализата беше снимена база на говорен материјал од 10 говорители, како што веќе истакнавме, 7 мажи и 3 жени, од различни градови во Македонија според Табелата I. Секој од говорниците требаше да изговори 42 единечни зборови или фрази составени од неколку збора, во кои беа содржани зборови од интерес за анализата. Базата беше снимена во говорното студио при Факултетот за електротехника и информациски технологии, а снимките беа дигитизирани со резолуција од 16 битови при брзина на семплирање од 44,1 kHz.

Бр.	Град	пол	ознака
1.	Кавадарци	М	KVm
2.	Куманово	М	KUm
3.	Скопје	М	SKm
4.	Куманово	Ж	KUf
5.	Охрид	Ж	OHf
6.	Битола	М	BTm
7.	Прилеп	М	PPm
8.	Радовиш	М	RAm
9.	Струмица	М	SRm
10.	Кичево	Ж	KIf

Табела 1. Структура на говорниците во базата на снимки.

Анотациите кои ги содржат локациите на фонемата /v/ од интерес за анализата на нејзината адаптација односно асимилација беа направени мануелно (Voersma 2001). Звучноста на означените сегменти беше анализирана на ниво на рамки со должина од 25 ms, на растојание од 1 ms, кои беа екстрахирани со употреба на методата на прозорци. Звучноста беше проценета преку веројатноста на звучност добиена од нормализираната функција на крос-корелација (Normalised Cross Correlation Function – NCCF; Ghahremani et al. 2014).

На Сл. 2 се претставени резултати од анализата на звучноста на фонемата /v/ во зборовите *видовме* [vidovme] и *жетва* [zhetva]. За секој од говорниците се претставени дистрибуциите на веројатностите на звучност за секоја од рамките во сегментот каде се наоѓа /v/. Дистрибуциите се претставени според квартали на популацијата, односно средната линија соодветствува на средната вредност на веројатноста на звучност, додека секој од сегментите означува 25% од популацијата. Со точки надвор од овие ознаки се означени вредностите кои лежат надвор од прикажаните дистрибуции.

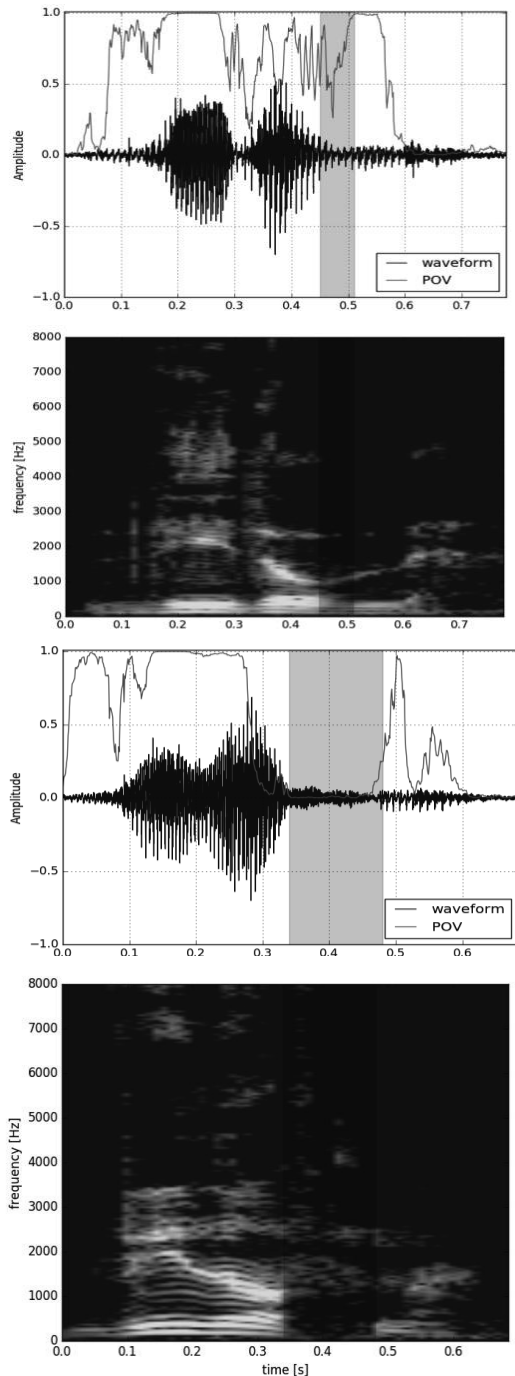
Сл. 2

Дистрибуција на веројатноста на звучност на фонемата /v/ во зборовите *видовме* /vidovme/ и *жетва* /zhetva/ за говорниците од базата.

Може да се види дека кај зборот *видовме* [vidovme], речиси сите говорници ја изговараат фонемата /v/ изразено безвучно (иако обезвучување на звучен опструент пред сонант внатре во зборот не е карактеристично за другите звучни опструенти), додека единствено говорникот од прилепското дијалектно подрачје ја изговара звучно. Слично нешто може да се види и кај зборот *жетва* [zhetva], каде звучниот изговор е најизразен кај истиот говорник. Овојпат имаме поизразена звучност и кај говорничката од Кичево, а помалку и кај говорникот од Куманово. Ова звучно /v/ може да се види и кога ќе се споредат спектрограмите помеѓу изговорите на зборот *видовме* меѓу говорникот од Прилеп и останатите говорници, Сл. 3. Оваа инструментална анализа ја потврди слуховната анализа (Лаброска 2013: 385–386) дека има региони на македонската дијалектна територија каде што гласот /v/ се изговара со изразита звучност што влијае на моделите на негова адаптација во гласовната низа.

Сл. 3

Временски и спектрални облици на фонемата /v/ во зборот *видовме* /vidovme/ изговорен од говорникот од Прилеп (горни два) и говорникот од Скопје (долни два). На временските облици е суперпонирана и веројатноста на звучност.

VI. Заклучок

Од досега изложеното за фонемата /v/ во македонскиот јазик можеме да заклучиме дека: 1) во македонскиот јазик има позициски алофони на оваа фонема кои не се регулираат со правописни правила што потоа предизвикува или погрешно запишување (во македонскиот јазик една од најчестите правописни грешки е запишување на **в** со **ф** или **ф** со **в**) или „погрешно“ читање; 2) изразено е влијанието на дијалектниот изговор врз узусната норма што сведочи за цврстите позиции на дијалектите и покрај засиленото влијание на стандардот врз говорот во услови на силно влијание на медиумите и на образовниот систем.

Врз база на звучната анализа на изговорот на /v/ во четири позиции, можеме да констатираме дека оваа фонема се изговара на следниов начин:

- 1) во интервокална позиција се изговара како звучен опструент: [novo]
- 2) во позиција пред сонант се изговара различно: [vidowme] [vidovme] – [vidofme]
- 3) во позиција пред безвучен опструент се изговара како /f/: [vidofte]
- 4) во позиција по безвучен опструент се изговара како звучен опструент или како /f/: [žetva] – [žetfa].

Со оглед на тоа што квантитативната анализа ја потврди нашата квалитативна проценка, произлегува дека компјутерската постапка употребена за квантитативната анализа може да претставува добра основа за развој на систем за автоматска лингвистичка анализа на одредени фонетски карактеристики на македонскиот јазик.

Во оваа прилика се осврнавме само на специфичностите на една фонема од современиот македонски јазик. Пред нас останува како задача да се обработат и другите фонеме како основа за една нова современа фонологија на македонскиот стандарден јазик и еден практичен правоговорен прирачник.

Литература

- Видоески Б., 1962, *Кумановскиот говор*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Видоески Б., 1998, *Дијалектите на македонскиот јазик*, том 1, Скопје: МАНУ.
- Видоески Б., 2000, *Фонолошките бази на говорите на македонскиот јазик*, Скопје: МАНУ.
- Конески Б., 1981, *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, Скопје: Култура, Македонска книга и др.
- Конески Б., 1982, *Историја на македонскиот јазик*, Скопје: Култура.
- Лаброска В., 2013, *Санди во македонските дијалекти*, [во:] *Sandhi w językach słowiańskich*, red. A. Cychnerska, Toruń, s. 377–393.

- Савицка И., 2014, *Фонетските проблеми во ареалната лингвистика (врз основа на јазичната ситуација во Југоисточна Европа)*, Скопје: МАНУ.
- Савицка И., Спасов Љ., 1997, *Фонологија на современиот македонски стандарден јазик*, Скопје: Детска радост.
- Boersma P., 2001, *Praat, a system for doing phonetics by computer*, „Glott International”, vol. 5, No. 9/10, p. 341–345.
- Fonetyka, fonologia 2007: Fonetyka, fonologia, Komparacja współczesnych języków słowiańskich*, red. nauk. I. Sawicka, Opole: Uniwersytet Opolski. Instytut Filologii Polskiej.
- Ghahremani et al., 2014: Ghahremani P., BabaAli B., Povey D., Riedhammer K., Trmal J., Khudanpur S., *A pitch extraction algorithm tuned for automatic speech recognition*, [In] *2014 IEEE International Conference on Acoustics, Speech and Signal Processing (ICASSP)*, Florence, pp. 2494–2498.
- Korytowska A., 2012, *Sandhi w standardzie języka macedońskiego*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Sawicka I., 1984, *Fonem /v/ w językach słowiańskich*, „Македонски јазик“, 35, с. 205–214.
- Sawicka I., 2008, *A typology of the Slavic sandhi*, „Rocznik Slawistyczny“, t. 57, s. 81–88.

Summary

Analysis of the adaptation models of the phoneme /v/ in modern spoken Macedonian

The paper presents an analysis of the voicing of the phoneme /v/ in modern spoken Macedonian. The phoneme /v/ in the standard Macedonian language is classified as a fricative, but some of its characteristics separate it from the other phonemes in this group. This is due to the fact that this phoneme was once a sonorant. In a part of the Macedonian dialects this phoneme is pronounced with marked voicing to this day. This phenomenon is then reflected in the pronunciation of standard Macedonian. Our analysis is based on a selected corpus of examples that have been spoken by speakers from various dialect origins, in order to assess the any differences in pronouncing of the phoneme /v/ when placed in different phoneme contexts in the word.

Keywords: Macedonian, phonology, phonetics, phoneme /v/, voicing, probability of voicing.